

עלון המשפט



ביה"ד "נתיבות חיים" שע"י מוסדות מענה שמחה י-ם בנשיאות הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א פנים מאירות 1 י-ם טל: 02-5023637/55

גליון חודש טבת ה'תשע"ה | 69

תוכן העניינים:

- א | דיני יורד לאומנות חבירו - חלק ח - זכויות יוצרים (ב)
- ב | בענין זכויות המוטבים בביטוח חיים, קופות גמל וכדו' מול היורשים
- ג | בעיית ריבית בהתנהלות בנק הדואר

בית הוראה לענייני ממונות "בית גרוס"

ע"ש ברוך וברכה גרוס

שע"י כולל חושן משפט אוהל יוסף

בית ההוראה מיועד לביורר עניינים הקשורים לדיני ממונות, ניתן להתייעץ עם חברי בית הדין "נתיבות חיים" בענייני ממונות, וכן ניתן לקבל סיוע בעריכת חוזים צוואות וכדו' ללא צורך בקביעת תור. ניתן לקבל תשובות גם באידיש, באנגלית ובצרפתית.

בית ההוראה פתוח בימים א - ה בין השעות 13:40-15:30

ביום ראשון ניתן מענה בענייני ריבית ע"י הרה"ג וינד שליט"א (ניתן לערוך היתר עסקא במקום) בין השעות 14:30-15:30 ביום שני ניתן מענה ע"י הגאון הרב גנס שליט"א בין השעות 14:00-14:30

כמו"כ ביום שני ניתן מענה גם בצרפתית וביום ו' עם הגר"נ נוסבוים בין השעות 11:00-13:00 ניתן לפנות בשעות אלו גם בטלפון: 02-502-3637

דוא"ל: beisdin@neto.net.il

כמו"כ ניתן לקבוע תור לדיונים בביה"ד "נתיבות חיים" בכל: 052-7642-346 (בין השעות 8:00-6:30 בערב)

הדיונים נערכים בשפות עברית, אנגלית ואידיש. ההרכבים בבית הדין הם בראשות הדיינים דלהלן:

יום א' הגאון הרב יצחק שובקס שליט"א

יום ב' הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א

יום ג' הגאון הרב יוסף פליישמן שליט"א

(ניתן להזמין דיונים גם באנגלית)

יום ד' הגאון הרב אברהם דברמדק

שליט"א

יום ה' הגאון הרב יעקב פרבשטיין

שליט"א

הרב יוסף פליישמן שליט"א

דין היורד לאומנות חבירו - חלק ח' - זכויות יוצרים (ב)

בעלון הקודם הבאנו את האיסורים השייכים בענין זכויות יוצרים מצד דיני השגת גבול, בעלון זה נמשיך ונברר את התקנות שנתקנו במהלך הדורות, ואת הנהוג היום שמחברי הספרים אוסרים על אחרים ליהנות ממלאכתם באופן שייפגעו מהתחרות.

6. והנה מלבד הדינים שהתבארו לעיל, בענין האופנים שבהם אסור לאדם להתחרות בעסקי חבירו, לענין הדפסת ספרי קודש יש תקנות מיוחדות, וכבר לפני הרבה דורות הנהיגו הפוסקים לכתוב הסכמות שבהם נתנו למדפיס בלעדיות להדפיס את אותו הספר לתקופה מסוימת, שלפי השערותם היה די בה כדי לתת למדפיס את האפשרות להרויח סכום שתמורתו היה משתלם לו להתעסק בהדפסת הספר¹. ולדעת רוב הפוסקים הסיבה שנהגו כן היתה כדי להבטיח שהמדפיסים ירצו להדפיס ספרי קודש בצורה טובה². ולכן נכתבו הסכמות אלו לא רק עבור ספרים חדשים שהמחבר רצה להדפיס, אלא אפילו עבור ספרים ישנים, כמו ש"ס וש"ע שרצו בעלי הדפוס להוציא³. אנו מוצאים הסכמות אלו גם באופנים שבין כך היה אסור לאחרים להדפיס מעיקר הדין⁴, וגם באופנים שללא ההסכמות היה מותר לאחרים להדפיס⁵.

7. כיון שמטרת ההסכמות היתה להבטיח את הרויח של המדפיס, יש פעמים שאסרו הרבנים המסכימים להדפיס ספר שיתחרה עם הספר המודפס, אפילו אם הספר השני לא

1. בעמק המשפט (פרק יז) כתב שלפי הידוע כיום, הספר הראשון שניתנה לו הסכמה כזו הוא ספר הבחור, שהודפס בשנת רע"ט. והביא שם הרבה הסכמות מעין אלו, והמחבר הדגיש שם את הדברים המחודשים המצויים בחלק מן ההסכמות.

2. כן כתב החת"ס (ה, עט), וז"ל, "ספרי תלמוד בודאי אתי לאתרושולי, ומי ידפיס ויהיה קרוב להפסד ורחוק מן השכר ולא יהיו ספרים מצוי לעוסקי תורה, ע"כ ראו' ה' לגדור גדר, ואפי' לא יהיה מן הדין, ואף עפ"י שלא נמנו עליה חכמי ישראל בצירוף ובמנין אחד, מ"מ המנהג שנהגו הכל מכמה מאות שנים כו' ואין פוצה פה ומצפצף, הוה כהסכימו כולם, ומדפיסים כולם ניחא להו בהאי תקנתא". וכן הדברי חיים (ח"ו מ' נו) כתב שכחם של ההסכמות הוא מצד מנהג טוב שנהגו גדולי ישראל, והוא תיקון למצב, כי אם היתה תחרות בזה היו התוצאות גרועות יותר, וז"ל, "כי המנהג שנהגו מאז לכוף את המשיג גבול בכל מיני כפיות, ולאסור לקנות ספריו על כל פנים במדינה אחת, המנהג הזה אי אפשר לשנות, דקיימא לן אפילו מנהג החמורין וספנין מנהגם מבטל הלכה כו' אם עושים על פי הסכמת רב חשוב וגדול במדינה בודאי אסור להשיג גבול, דכן המנהג מאז בין המדפיסים בכל תפוצות ישראל. ואפילו הוא נגד התורה, אם אינו לבטל מצוה, כידוע אין מבטלין מנהג כו'. ובפרט שאינני רואה שום מצוה מזה, שעל ידי זה שאחד משיג גבול רעהו ומזלזל במקח אינו משיגה היטב, ומדפיס בבהלה, ומקלקל ומחסר הרבה, ובעוה"ר אם ח"ו יניחו המדפיסים על מעשיהם עתה, ישתבשו הרבה, ובודאי טוב ומצוה שלא יניחו להשיג גבול, ורק כל אחד יראה להדפיס על צד היותר טוב ובהגה מדויקת". אמנם בתשובת הרמ"א (תשו"י) סמך על הראב"ה לאסור תחרות זו מעיקר הדין, ויבאו דבריו להלן.

3. מה שיובא בהערה 9 היה על הדפסת הש"ס, ומה שנביא בהערה 8 הוא לענין הדפסת הטור. והחת"ס הנ"ל כתב שברוב הספרים יש צורך לתקן כדי למנוע את התחרות, למעט ספרים בסיסיים, כמו סידורים ומחזורים וכיוצא בזה.

4. החת"ס (הנ"ל) כתב שההסכמות התחילו בזמן שהרמ"ע מפאנו הדפיס את הרמב"ם, וגזר איסור לקנות מהמתחרים (שם היה צורך בגזירה זו, כיון שהמתחרה לא היה ציית דינא, והיה צריך הרמ"א לאסור על הקונים), הגם שהרמ"א כתב בתשובתו שאסור מעיקר הדין להתחרות עמו. וכן בתשובת חת"ס הנ"ל אסר את ההדפסה על אחרים למשך עשרים וחמש שנה, אבל גם הוא סבר שהדבר אסור מעיקר הדין, ולכן כתב בסוף תשובתו, "ולמה יהנו במה שהמציא הוא, והו"ל כציד דגים אליבא דר"מ אביו של ר"ת בתוס' פרק האומר, שהוא הצייד גרם קיבוץ הדגים, ע"כ ירחיקו שארי הציידים רחוק פרסה כנ"ל, והכא נמי דכוותיה". וגם לפני זה כתב החת"ס שהאיסור שייך גם ללא התקנה, ומעיקר הדין, שהרי כתב "מזה נראה לי בכל מלאכת שמים דאיכא למיחש לאיתרושולי, ולא שייך קנאת סופרים תרבה חכמה, אין להתיר להזיק חברו. אדרבא, יש להחמיר ולאסור טפי למגדר מלתא". וכך למד החת"ס בפשט הגמרא בב"ב (כא, ב), וא"כ הוא אסור גם מעיקר הדין, ואעפ"כ ראה צורך להטיל איסור כדי לחזק את הענין. [יצוין כי כן נהגו גם בזמנינו, יעוין בהסכמת הגר"ש וואזנר שליט"א לרמב"ם דפוס שבתי פרנקל, שהטיל איסור על אחרים, הגם שכתב שהוא אסור כבר מעיקר הדין].

5. כן כתב בהדיא החת"ס (ח"ו סי' נ"ז ד"ה ולא הודיתי לו) וז"ל, "ואי לא נסגור הדלת בעד מדפיסים אחרים א"כ מי פתי יכנסו עצמו בספק הפסד כמה אלפים, ותבטל מלאכת הדפוס ח"ו, ותפוג תורה, ע"כ לתקנת כל ישראל ולהרים קרן התורה הנהיגו קדמונינו להטיל גודא על הנכנס לגבול שגובלים רבני הזמן להמדפיס הקודם, וקיי"ל מושיבים סופר בצד סופר ומלמדי תינוקות אף על גב דפסק לחיותא

שאם קודם שהסתיימה תקופת האיסור כבר הרויח המדפיס מספיק, כפי ששיערו ששווה לו מחמת כן להדפיס, כגון שמכר כל מה שהדפיס וכיסה בכך את כל הוצאותיו ושכר טרחתו, הותר האיסור שהטילו המסכימים על מתחריו⁹, ויש האומרים שבכל זאת האיסור נשאר בעינו עד תום התקופה שנתנו לו¹⁰. והרבה מהפוסקים הללו לא חילקו בין ספר חדש שהדפיס המחבר בעצמו, לבין ספר ישן שרק הודפס מחדש, כמו הש"ס והשו"ע¹¹.

9. בענין ספר חדש ממש שכתב בו המחבר חידושים שלו עצמו, הרבה מהפוסקים בדורות האחרונים סוברים שיש למחבר כח לאסור על אחרים להדפיסו, אפילו ללא גזירה מיוחדת של רב¹², והוא הדין אחד מטעמיו היה שכוונת המסכימים היתה להקציב שכרו של המדפיס של בעל הדפוס, כעין המבואר בגמרא (כתובות קו, א) "מגיהי ספרים בירושלים היו נוטלים שכרם מתרומת הלשכה", ופירש רש"י, "וראו בית דין שהיו מתעצלין בדבר, והפקירו תרומת הלשכה לכך", ומאותו טעם נהגו כן חכמי הדורות עם מדפיסי הספרים, וכיון שקבעו את שכרם לפי מנין השנים שתהיה להם בלעדיות, ולא קבעו לפי סכום שירויחו, אסור לאדם אחר לקפח את שכרם ע"י שיתחרה איתם לפני תום תקופת הבלעדיות. [אמנם החת"ס כבר הביא סברא זו בסוף התשובה (ה, עט), ודחה את הדימוי לנידוננו].

11. התומים (הנ"ל, הע' 9) שהיה בין המתירים להתחרות לאחר שכבר הרויח הראשון די צרכו, כותב בהקדמת ספרו כרתי ופלתי וז"ל, "והנה לא רציתי ליקח הסכמה מגאוני הזמן כסדר חובר חיבור, כי לא מצאתי בהם תועלת, כי בלא"ה כל זמן שספרי אינו נמכר ונתמלא חסרוני בהוצאת רב שהיה לי על הדפוס, מי ידפיסו כתבניתו ויפזר הונו על מגן, ספק אתי ספק לא אתי, ואחרי הנמכר גאוולה תהי' להם אשר מורשים להדפיסו שנית", ומשמעות דבריו היא שאחרי שמכר את כל ההדפסה הראשונה ממילא מותר לכל אדם שירצה להדפיסו שנית, אף ללא היתר מיוחד, הגם ששם אין המדובר על ספר ישן אלא על חיבור שחיבר וחיידש בעצמו. וכן החת"ס (ו, נז; ה, עט) הסביר את טעמו, שאסר להתחרות עם רוו"ה בהדפסת המחזורי ומאידך התייר להתחרות עם מדפיסי סלאוויטא, שטעם החילוק הוא כיון שמדפיסי סלאוויטא כבר הרויחו, ורוו"ה היה עומד להפסיד אם לא היה אוסר על אחרים להדפיס המחזור שלו, ולא חילק בכך שמדפיסי סלאוויטא הדפיסו את הש"ס, שהוא ספר ישן, ואילו רוו"ה יגע ועמל שנים רבות כדי לבאר על נכון כל הפייטים, כלשון שכתב החת"ס בעצמו.

12. זו שיטת השו"מ (קמא, א, מד) שיש בעלות על יצירה רוחנית, וז"ל, "זה ודאי שספר חדש שמדפיס מחבר וזכה בדבריו מתקבלים ע"פ תבל, פשיטא שיש לו זכות בזה לעולם, והרי בלא"ה אם מדפיסים או מחדשים איזה מלאכה אינו רשאי אחר לעשות בלא רשותו, והרי נודע שר' אברהם יעקב מהרובשוב שעשה החשבון במאשין כל ימיו קבל שכרו בוקר"ה בווארשא, ולא היא תורה שלמה שלנו כשיחה בטילה שלהם, וזה דבר שהשכל מכחישו, ומעשים בכל יום שהמדפיס חבור יש לו ולב"כ זכות כו'. ומה שנמצא בספרים שהמחבר מדפיס וגוזרים עד זמן מוגבל, לאו משום שאין לו כח לאסור עולמית, זה אינו, דבשלו אדם רשאי לגזור שלא ידפיסו עולמית בלתי רשותו או באי כוחו, רק שאדברא, המחבר בעצמו רוצה שידפיסו ספריו אחר שיזכה למכור ספריו, ומבקש שיפוצו דבריו ע"פ תבל. אבל אם באמת מחבר ספר הנצרך כעין ספר פ"ת, שרבו הקונים מפני שהוא מלוקט מהרבה ספרים והמורים צריכים לו, כי אתו כולי עלמא ושיילי בקצורו, פשיטא שיש כח בידו", ולכן כתב בהסכמתו למשפט שלום "אסור לשום אדם לחזור ולהדפיס הספר כו' מבלעדי רשות המחבר ובאי כחו". וכן בהסכמתו לפת"ש לאהע"ז כתב "מעכ"ת בעצמו יש לו כח לאסור איסור, הן על פי דת תורתנו הקדושה וגם על פי חוקי הממשלה, ויוכל לכתוב בעצמו שאין רשות לשום אדם להדפיסו בלי רשותו". והרבה פוסקים שבאו אחריו נקטו כשיטתו, לדוגמא, האגרות משה בהסכמתו לספר נצור לשונך כתב "למותר להודיע כי אסור לאחרים להעתיק ספרו זה להדפיס בין ע"י דפוס חדש כו' כי הרב המחבר הוציא בזה הוצאות גדולות, לבד הטרחה של כמה זמן, שהוא באיסור מזיק ממש", וכן בהסכמתו ל"כל ספרי החפץ חיים" אסר הגר"מ פ"ע על כל אחד להדפיס הספר בלי רשותו של אלמנת הרב מנדל זאקס, כיון שבעלה עסק בהדפסת ספרי הח"ח, וכן בהסכמתו לרמב"ם הוצאת ר' שבתאי פרנקל כתב "כי לבד איסור מזיק, הוא איסור גזל, שזכות הדפסת רמב"ם כזה הוא קנין שלו בעבודתו הגדולה ובממונו הרב עד למאוד". וכן הביא המנחת יצחק (ט, קנג) ראייה מדברי החפץ חיים, וז"ל, "מוכח מדברי הגאון בעל החפץ חיים ז"ל אשר כלונו שותים בצמא את דבריו, בצואתו הנדפס בספר אהבת חסד שיצא לא מכבר ע"י ירושיו, שכותב שם שנותן רשות לכל העולם להדפיס את הששה חלקי המשנה ברורה, וכן חפץ חיים, וחוקי מאלו הספרים אין רשות לשום אחד לחזור ולהדפיס מספריו בלתי רשותו או רשות ב"כ, עיין שם. א"כ שמע מינה דנקט כן להלכה, דאל"כ וכי בכדי חנטי חנטיא".

« המשך בעמוד הבא »

היה דומה לגמרי לראשון⁶. לדוגמא, כאשר הוציא התוספות יום טוב את המשניות עם ביאורו, אסר הש"ה בהסכמתו להדפיס שום משניות, ואפילו ללא פירוש התו"ט, עד שיסיים בעל התו"ט למכור את המשניות שהדפיס⁷. וכן כשהדפיס מהר"ם פדאוה את הרמב"ם, אסר הרמ"א (תשובה י) לקנות רמב"ם אחר, עד שיסיים המהר"ם למכור את כל מה שהדפיס, הגם שהרמב"ם של המהר"ם היה מיוחד בתיקוני טעויות שלא היו בכל מתחריו. וכשהש"ך רצה להוציא את פירושו על חו"מ הפליגו המסכימים לאסור להדפיס שום ספר על דיני ממונות בלי הסכמותיהם⁸.

8. כיון שטעם האיסור הוא מחמת כן, יש הרבה פוסקים הסוברים דהאי, והכל משום יגדיל תורה ויאדיר", דהיינו שהגם שמעיקר הדין מושיבים סופר בצד סופר בכל זאת פה אסרו מפני הצורך, וכן כל אלו שנזכיר בד"ץ 7 אינם אסורים מעיקר הדין, כיון שהמתחרה מוציא מוצר שונה.

6. אמנם באופן שלא היה הדבר אסור מעיקר הדין, וגם לא היה צורך בכך, כיון שהיו הרבה קונים, לא גזרו, ולכן החת"ס בעצמו התייר (ח"ה סוף תשובה עט) לאחרים להדפיס מחזורים אחרים, ומנע מהם רק מלהדפיס מחזורים עם תרגומו וביאורו של רוו"ה.

7. הש"ה כתב כן בהסכמתו לביאורו של התו"ט, והוא מודפס במשניות עם ע"א פירושים.

8. ההסכמה מודפסת בחו"מ ח"א (עמ' נ"ט) של מורשה להנחיל. אף בזמנינו מצאנו איסורים אלו, יש לציין את האיסור שהטילו הרבנים הראשיים בשנת תשי"ז, הרב הרצוג והרב ניסים זצ"ל, להדפיס כל טור תוך שלש שנים מהדפסתו ע"י "אל המקורות", הגם שבטור של "אל המקורות" הודפסו פירושים שלא היו נמצאים בשום ספר אחר.

9. נידון זה עלה פעמים רבות, אמנם הנידון המפורסם ביותר הוא כשבעלי דפוס סלאוויטא הדפיסו את הש"ס, וגדולי הדור הטילו איסור על אחרים להדפיס את הש"ס לתקופה מסוימת, אמנם קודם תום התקופה כבר מכרו כמעט את כל הש"סים שהדפיסו. אמנם כאשר משפחת ראם רצתה לגשת להדפסת הש"ס מחדש [הש"ס הידוע כיום כש"ס ווילנא], ביקשו בעלי דפוס סלאוויטא למונעם, בטענה שעדיין לא תמה תקופת האיסור, ורצו להדפיס מחדש את הש"ס באותו זמן. ואף גאוני אותו הדור נחלקו בדבר, בין המתירים למשפחת ראם את ההדפסה היה החת"ס (ו, נז), וז"ל, "אם המסכימים הגבילו זמן לפי שיעור הנראה בעיניהם, ובתוך הזמן כבר מכר כל ספריו, אין מקום לאיסור הגאונים לחול חוץ למקום ממשלתם, כדברי הגאון מהר"מ בנעט זצ"ל, כיון דכל עצמנו אין בידנו לאסור ההדפסה אלא לטובת כל ישראל ולהגדיל תורה, לא לטובתו [של בעל הדפוס] כעוסק במערופיא, והכא דכבר מכר ספריו, א"כ כל אפ"י שוין, כל הקודם זכה. וחורם הקדמונים שגזרו על המדפיסים לא חל ולא יחול אלא עד הזמן או עד תמו ספריו, מ"מ אין כח בידם לגזור כן". כלומר, מאחר ומעיקר הדין התחרות בזה מותרת, אין ביד החכמים כח אלא למנוע מצב שאנשים לא ירצו להדפיס מחשש שיפסידו כסף [וכמו שכתב בתשובה אחרת (ה, עט ד"ה מזה נ"ל)], ולכן אם טעו האוסרים בהשערת הזמן הדרוש כדי להרויח סכום מסוים זה, ובתוך הזמן כבר מכרו די כדי שיהיה להם רווח ראוי, אין שום כח לאסור. וכן הביא בשו"ת עטרת חכמים (יו"ד כה) מהרבה פוסקים שג"כ פסקו שאם נמכרו הספרים שהדפיס הדפוס הראשון מתבטל האיסור, כיון שכל כוונת החרם היתה למנוע הפסד לבעל הדפוס, וכן התייר ר' שלמה איגר בשם אביו הגרעק"א למשפחת ראם להדפיס את הש"ס שלהם אף שעדיין לא תמה תקופת האיסור שנתנו למדפיסי סלאוויטא, מכח הסברא הנ"ל, שבספר ישן כמו הש"ס כל הגזירה היא כדי שירויחו המדפיסים, וממילא לאחר שכבר הרויחו דיים אין מקום להמשיך את האיסור [דעתו מובאת במכתב של החדושי הרי"ם שהודפס בספר הזכות, מכתב א' עמ' קלט, וכן בהסכמתו לש"ס ווילנא משנת תקצ"ה]. וכן התומים התייר דבר כעין זה בהסכמתו לטור או"ח ברלין תקכ"ד, וכן דעת ההפלאה בהסכמתו לש"ס דיהרנפורט.

10. בין האוסרים היה רא"ז מרגליות מח"ס בית אפרים [תשובתו זו נשארה בכת"י, אך הוזכרה בפת"ש (יו"ד רלו, א)], וז"ל הפת"ש, "ובתשובה כ"י מש"ב הגאון המפורסם מהר"ר אפרים זלמן מרגליות זצ"ל ראיתי שאין דעתו כן, אלא דאף אחרי נמכר עדיין יש לו כל הזכות עד תום הזמן, והאריך בראיות. ושמעתי אשר ע"פ מעשה שהיה נחלקו בזה הענין עמודי התו"ך הגאונים גדולי דורינו נרם יאיר, ולא נודע מי נצח את מי, ואין יפול דבר" [ומקצת דבריו הובאו במכתבו של החידושי הרי"ם הנ"ל ובבית אליקים סי' ג]. ואחד מטעמיו של הבית אפרים הוא משום שדבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו. ועוד טעם, כיון שקצבו שכרו לפי מספר שנים, א"כ מה שגמר למכור לפני תום הזמן מזלו גרם [עיין גיטין דף ע"ד, גבי אריס שלבסוף אתא מיטרא]. וכן אסר החידושי הרי"ם,

לי נגד דעה הזו¹⁸.

10. בביאור זכות זו שיש למחבר הספר לאסור על אחרים להשתמש ביצירתו נאמרו בפוסקים שני טעמים: יש פוסקים הסוברים שיש לראשון בעלות ממש על דבריו¹⁹, ויש הסוברים שאמנם מעיקר הדין אין בעלות על דבר כזה, אך כיון שכיום תקנו הממשלות קנין מעין זה

דעת כל הפוסקים הנוקטים כן.

19. זו שיטתו של השו"מ שהבאנו לעיל הערה 12. יש לציין שהמנחת יצחק (ט, קנ) פסק כהשו"מ נגד הבית יצחק [שדבריו יובאו בהערה הבאה], וז"ל, "שיטת הבי"צ דאין להמחבר רשות לאסור עינין שם, אבל כמה גדולי הפוסקים ס"ל לפשיטות דיכול לאסור, ונתקבל דעתם להלכה למעשה". וכן בנוסף למה שהבאנו לעיל בהערה 12 בדעת הגר"מ פיינשטיין, נראה כן מדבריו באג"מ (או"ח ח"ד ס"מ אות י"ט), וז"ל, "בדבר אחד שעשה טייפ מדברי תורה וכתב שאוסר לעשות מטייפ שלו עוד טייפס, ודאי אסור, כי הוא ענין שוה כסף, ועשה הטייפ להרויח מזה שאחרים שירצו יצטרכו לשלם לו, שא"כ ליכא משום מדת סדום, וממילא כיון שהוא חפצו אין רשאי ליקח אותו להשתמש בו שלא ברשות כו' לעשות טייפ אחר מטייפ אחד שלא ברשות הוא איסור גזל". [בדברי חושן (א, עמ' רמט) דחה שאולי האג"מ התכוון לאיסור השגת גבול. אמנם דבריו תמוהים, שהרי אין זה איסור גזל. ועי' לעיל הערה 12 שגם בהסכמתו של הגר"מ פ"ל לרמב"ם דפוס שבת פרנקל אסר את ההעתקה משום גזל. ועי' גם בעמק המשפט פרק כ"ה סימן י' בביאור דבריו]. אמנם יש לציין שהאג"מ והמנח"י לא הביאו שום מקור לדין בעלות רוחנית זו, ולא כתבו מה הם גודי הבעלות. גם הגריש"א פסק כדבריהם, שיש בעלות על היצירה, וכמו שרואים בהסכמתו לספר רזא דשבת, שכתב "שהוא קנינו ורכישו הפרטי", וכן מובא בשמו בספר משנת זכויות היצר (פרק יח), שכתב "יש לו בעלות, וזו סברה מוצקת מאוד, דבר שהשכל מחייבו, יעוין תשובת השו"מ וברכת שלמה, ולכן הפוגע בזכותו עובר על גזל דאורייתא". וכן פסק הגר"ש וואזנר, כפי שניתן ללמוד מהסכמתו לספר רזא דשבת, שכתב "יש בזה איסור מזיק ואיסור גזל, שזכות הדפסת הש"ס עם השינוי נוסחאות הוא קנין של הר"ר שבת פרנקל".

20. הבית יצחק (י"ד חלק ב סימן עה) הביא את דברי השו"מ הנ"ל, ונחלק עליו [יעוין בדבריו שהביא שלש טענות נגד השו"מ, והטענה השלישית היא "וגם בכלי מלאכות, אם אין לו רשיון מהמלכות ששייך לו הזכות לעולם, לא אדע איסור שיעשה אחר כמתכונתו", ונראה ממנו שהטעם הזה מספיק לדחות שיטת השו"מ]. ולדבריו הטעם שיש לאסור בזה"ז הוא משום דינא דמלכותא, והיינו על פי מה שכתבו הפוסקים [כמו הקצה"ח (רנט, ג) והח"ת"ס (ה, מד)] שבדבר שהוא הגון וישר, פוסקים מעיקר הדין כמו דינא דמלכותא. ולפי דרך זו ניתן להבין מה שקשה מאד לדעת השו"מ, אם אכן הדבר אסור מעיקר הדין, מדוע הקדמונים הגבילו את איסורם על אחרים להדפיס ספריהם רק לשנים ספורות, ואפילו בספרים חדשים ממש שהדפיסו מחבריהם, כמו השאגת אריה (הובא בעמק המשפט קפא), הפרי מגדים (קפג), יד אפרים (קפה) ועוד הרבה. וכבר הבאנו מה שתירץ ע"ז השו"מ והדוחק במבואר [וכן נתקם בדבריו העמק המשפט (רסב)]. ולפי הדרך של הבי"צ הדבר מובן היטב, כי באותם זמנים עדיין לא היה דינא דמלכותא האוסר את הדבר, ולכן באותם זמנים היה האיסור רק מכח הסכמת הרבנים של אותו זמן, והם אסרו זאת רק לזמן מוגבל, אבל היום המחבר בעצמו יכול לאסור את הדבר לעולם מכח דינא דמלכותא. גם הגר"ש"ז אויערבאך [מובא במשנת זכויות היצר עמ' קכב, ואמר לי המחבר שהוא מוותק מהקלטה] אמר כך, "להלכה אנו סוברים לא כהשו"מ, כי זה דבר שקשה לציבור לעמוד בה" [לכאורה קשה, שהרי אם הדבר אסור משום גזל כיצד ניתן להתירו משום שקשה לציבור, ואולי הוא סובר שדברי השו"מ עצמו אינם מעיקר הדין, וכמו שיובא בהמשך הערה זו בשם הגר"מ שפרן]. וכן כתב השו"ת וישב משה (א, ב, יב) שהפוסקים לא הסכימו לטענותיו של השו"מ, אלא למש"כ הבית יצחק. גם נראה שכן היתה דעת הקה"י [ובמשנת זכויות היצר (עמ' קא הערה 6) כתב שכן אומרים גם בשם גיסו החזו"א], כי בהסכמתו לרמב"ם שהוציא ר' שבת פרנקל אסר על אחרים משום אג"מ גבול, אבל לא מטעם גזל. ונראה שלפ"ז גם בארץ ישראל בזמננו שייך הטעם הזה, כיון שהבית יצחק ביסס את דבריו על מש"כ החת"ס (ה, מד) שלכו"ע ככה"ג שייך דינא דמלכותא דינא, ושם כתב החת"ס "אך הר"ן בנדרים (כ"ח ע"א) כתב וז"ל, וכתבו תוס' דוקא במלך או"ה אומר דדינא דמלכותא דינא, מפני שהארץ שלו ויכול לומר להם אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם מן הארץ, אבל במלכי ישראל לא, לפי שארץ ישראל כל ישראל שותפים בה' וכו', עכ"ל ע"ש. ומ"מ נ"ל דלא פליג אלא במסים ומכס שמטיל על כרחם, ס"ל לא שייך לומר בני מדינה ניהא להו אלא משום שהוא אדון הארץ, וא"כ יש לחלק בין מלכי ישראל למלכי או"ה. אבל במנהגי ונימוסי' כמו ב"ב נ"ד ע"ב, מודה ר"ן בהטעם משום דניהא להו, ואין לחלק בין מלכי ישראל לאו"ה" [וצל"ע במש"כ בשו"ת הרשב"א (ב, קלד) ויש"ש (ב"ק, ו, די). ועי' בכנה"ג (הגב"י שסט,

ליורשיו או לקונה זכות זו מהמחבר¹³, ואפילו אם אין בהדפסה עצמה איסור של השגת גבול¹⁴. ואפילו אם יסוד הספר הוא ישר, והמחבר ליקט פסקים והוסיף הערות¹⁵ או שתיקן את השיאאות¹⁶. ובדורות האחרונים נהגו הגדולים והבתי דינים לפסוק כן בהחלט באופן שהמדפיס השני רצה להדפיס לרבים¹⁷, ואי אפשר אפילו לטעון קים

[אמנם יש לפקפק בראייתו מדברי החפץ חיים, שהרי לא פירש בצוואתו את טעם איסורו, וא"כ אף אם סבר הח"ח שאין האיסור מעיקר הדין, אלא כמו הדעה השניה בדין 10, מ"מ שייך האיסור, ושמה לזה היתה כוונתו. הגם שקצת משמע שלדעתו האיסור הוא מעיקר הדין, מכך שלא הגביל את זמן האיסור וכפי שיבואר להלן בדין 11, מ"מ אין זה הכרח].

13. בשו"מ (שם) סובר שזכות זו של המחבר עוברת ליורשיו, ולכן נקט שאותם שרצו להדפיס את הצל"ח היו צריכים לקבל רשות מבניו של המחבר. ולשיטתו הדבר פשוט, כיון שהוא סובר שיש למחבר בעלות ממונית ממש, ואם כן ודאי עוברת היא בירושה, וכן הבין את דבריו הבית יצחק (י"ד, ב, עה), וכן מוכח מדברי הח"ח שבהערה הקודמת, וכן מוכח מדברי הגר"מ פיינשטיין בהסכמתו ל"כל ספרי החפץ חיים", שהרי שם הנידון היה על זכויות ליורשים, וכן בשו"ת מנחת יצחק. כן בדין תורה של הברכת שלמה, שג"כ פסק כהשו"מ, ונתן את הזכויות ליורשים של אלו שקנו דפוס ראם. וכן הגר"ש וואזנר בהסכמתו לרמב"ם דפוס שבת פרנקל כתב שהזכויות עוברות בירושה. לעומת זאת, הבית יצחק נחלק על עיקר דינו של השו"מ שיש בעלות רוחנית למחבר על יצירתו, אלא כח האיסור הוא רק מכח תקנת גאוני הדורות, אך מ"מ הוא סובר שזכותו של המחבר למנוע מאחרים להתחרות עמו עד זמן מסוים עוברת ליורשיו לאחר מותו. אך אם כבר עבר הזמן או שמכר את כל מה שהדפיס, מעיקר הדין אין לו כל זכות וממילא אינו מוריש ליורשיו כלום, ורק מכח דינא דמלכותא יש ליורשיו כח, כיון שלפי החוק הזכויות של המחבר עוברות ליורשיו. וכן בדברי חושן (א, עמ' רנו) הגם שאינו מסכים לא לשו"מ ולא לבית יצחק, פסק שיש כח ליורשים, כיון שהזכות שיש למחבר אינה גרועה יותר מטובת הנאה, וסובר שיש לפסוק כדעת הש"ך (רעו, א) שטובת הנאה שתחת ידו עובר בירושה [אמנם העירו שגם לדעת ר"ק טובת הנאה שהיא בידו עוברת בירושה, וזה לא תמיד שייך, וכמש"כ בהתעוררות התשובה (א, רלב), ועוד יש להעיר שלכאורה יהיה קשה להוציא ממון לדברי הדרכי חושן, כיון שיש הרבה שחולקים על הש"ך, ואפשר לטעון קים לי כדבריהם. אמנם להלן יבואר שדעתו שבארץ ישראל אין דינא דמלכותא בענין זה היא דעת יחיד, ודבריו הם נגד החת"ס, וא"כ לדינא א"א לטעון קים לי].

14. הגם שהחת"ס (ה, עט ד"ה וא"כ בשארי מדפיסים) כתב שחידושי תורה ופסקי הלכות אינם בכלל האיסור, כיון שאיסור ליהנות מדברי תורה, אבל כתב הבי"צ שלדין האיסור כולל גם חידושי תורה, כיון שאם הטעם הוא משום דינא דמלכותא, אין הבדל בין חידושי תורה לשאר דברים. והזכיר טעם נוסף, כיון שבזה"ז מכח ההכרח אנשים צריכים להתפרנס מהתורה, ולכן מותר הדבר. והזכיר בדבריו שהחת"ס עשה עובדא כדבריו, והתיר לכל אחד להדפיס ספריו, אך כתב שהחת"ס היה מיוחד, "אך מי כמוהו צדיק נשגב ויהיה פרנסתו בריח".

15. מההסכמות שניתנו למשפט שלום ופת"ת יש ללמוד שאף בליקוטי תשובות והוספת הערות הדין כן. ומהסכמת הגר"מ פיינשטיין לספר 'נצור לשונך' יש ללמוד שאף במקום שהספר החדש הוא רק תרגום וביאור של הספר המקורי, שייך איסור זה.

16. בדין תורה שעליו כתב המנח"י (הנ"ל, הע' 12) את תשובתו היה הנידון לגבי הדפסת ספר הראב"ן, והבד"ץ מנעו מהשני להדפיס גם את עצם ספר הראב"ן מחמת שהראשון היה יורש של אותו מדפיס שתיקן את השיאאות שהיו קיימות בספר הראב"ן [ראשון שהיה חי בזמן הרשב"ם]. וכן בהסכמת בעל הנחל יצחק על הצל"ח, כתב, "אף נכדי הגאון מרן המחבר נ"ע אינם רשאים להשיג גבולו כלל בהדפסת ספרים הקדושים הללו, כי כבר זכה חת"ר בהם במה שטרח והגיה כתבי קודש הללו, והם של כת"ר כהנים עפ"י החזקה מה שתח"י הוא שלו שהיה להנותן וכן להמקבל, דטוענין להמקבל מתנה. ומה גם מן רוב התלאה שהיה לו להעתיק כתבי הישנים ולסדרן בסידור נכון שיהיו ראויים לדפוס, ורוב הוצאות שהוציא על זה".

17. בסוף תשובת המנח"י הנ"ל כתב שכך פסקו הבד"ץ של העדה החרדית, והוכיח שכך היה המנהג ממה שנקט זאת לדינא גם החפץ חיים הנ"ל. וכן נקטו להלכה בפסקי דין רבניים (ירושלים י"ב, קיא).

18. דבר זה שאי אפשר לטעון קים לי יש ללמוד מהעובדא שהבתי דין והפוסקים מנעו אחרים מלהדפיס, וגם חייבו את המתחרים שלא כדין בתשלומי ממון, כמו בנידון של הברכת שלמה, וכן פסק הוישב משה (ס"ה), וכן חייב השמר ממשפט (א, צא) את הפוגע בזכות היוצרים לשלם. וכן פסק הגר"ע בצרי (תחומין ו' 184-169) מטעם שאי אפשר לטעון קים לי נגד המנהג. וראה עוד בשו"ת יביע אומר (חלק ג' חו"מ ס"ד ס"ק ז') שהארץ להביא את

13. לפי הדעה השניה, שטעם האיסור הוא מכח החוק, אין תוקף למה שאוסרים מקצת מחברי ספרים לצלם אפילו דפים בודדים עבור שימוש אישי או שימוש של קבוצת תלמידים בכיתה וכדומה, כיון שהחוק מתיר זאת, וגם המנהג הוא כן²⁶. ודין זה שייך גם לפי חלק מהסוברים כדעה הראשונה, שיש קנין ובעלות ממש על יצירת הספר. ואם כתבו רק "כל הזכויות שמורות", מותר לצלם לכל הדעות לצורך אישי במקומות שהחוק מתיר זאת, כמו בארץ ישראל, כיון שתוכן המילים האלו הוא לקבל את הזכויות המגיעות ע"פ החוק²⁷.

14. העובר ומדפיס ספר או מוכר תוכנת מחשב שזכויות המכירה שלהם שייכות לאחר, לדעת הרבה פוסקים חייב הוא לשלם לבעלי הזכויות עבור הנאתו, מדין זה נהנה וזה חסר²⁸. ואפילו אם רק

«המשך בעמוד 8»

להמשיך האיסור. וביאר בדבריו שיש הבדל משמעותי בין ספר חול לספר קודש, כי בספר חול ככל שעובר הזמן כך הצורך שבו מצטמצם, כיון שכבר יש ספרים חדשים ומעודכנים יותר, ולכן קבע החוק בצדק זמן של שבעים שנה, אבל לענין ספרי קודש הצורך נשאר, כיון שהתורה נשארת כמו שהיתה, ולכן הדין הוא שכל זמן שבאי כחו של המחבר עדיין מתעסקים בהדפסת הספר, נשארת להם זכות ההדפסה. יש לציין שהוישב משה (ב, יב) מביא שהרבה מסכימים נתנו בלעדיות לזמן של חמישים שנה הוא בגלל שזה היה החוק באותם ימים, וא"כ זו ראייה נגד חילוקו של הגר"מ שפרן, ודבר זה גם מבסס את הטענה שהפוסקים נהגו לפסוק כמו הבית יצחק. והוסיף הוישב משה (הדברים שכתבנו היו למראה עיניו) שהסברא היא ההיפך ממש"כ הגר"מ שפרן, כי בספר חול כל דאגתנו הוא שיהיה כדאי להמציא דברים חדשים, משא"כ בתורה יש גם לדאוג שהציבור ייהנו מהתורה שכתב המחבר, והרבה פעמים קורה שבגלל שאיזה יורש מונע אחרים להדפיס הספר של אחד מאבות אבותינו, אף אדם לא יכול ליהנות מהתורה של מורישינו, ולכן ודאי אין לאסור יותר ממה שהחוק אוסר. ובאמת גם הגר"מ שפרן התייחס לבעיה הזו, וכתב שהוא מודה בכה"ג שאין ליורשים זכות למנוע מישהו להדפיס, כי הוסיף "אם היורשים הפסיקו להדפיס ולהפיץ במשך כמה שנים, איבדו היורשים את הקשר עם הספר ומותר לכולם להדפיס".

24. הדבר פשוט, וכמו כל בעלות. וכן מוכח מדבריו כל אלו שדנו בזה, כמו הדין במנח"י על הראב"ן, שהתביעה היתה עבור מה שעשו מורישינו כמאה שנה קודם לכן, וכן מה שכתב הגר"מ פיינשטיין היה על ספר שכתב הח"ח לפני שנים רבות, וכן הברכת שלמה פסק אודות ספר שקנו כשמונים שנה קודם, וכן פסק הגריש"א [מובא בספר משנת זכויות היוצר שאלה 2].

25. כבר הבאנו בהערה 20 שכן דעת החת"ס, וכן הבאנו שם שכן נקטו הרבה פוסקי זמננו, כמו הגריש"א, הגר"ע בצרי, הגר"מ שפרן, הוישב משה, והובא שם שהדרכי חושן חולק.

26. כן פסק הגר"מ שפרן (שם, שאלה ב). יש להוסיף כי גם אלו שבססו את הבעלות על מנהג העולם, כמו שהבאנו בהערה 18, יהיה מותר באופן זה, כיון שבזה לא נהגו לאסור. וכן פסק הדרכי חושן (עמ' רנח ס"ק יג) [הוא הוסיף להתיר אפילו להדפיס חלק מספר של מישהו אחר, אם לא יגרום לראשון פחות מכירות, אבל טעמו הוא כיון שאינו סובר ששייך דינא דמלכותא בזה, וכבר כתבנו שמדברי שאר הפוסקים לא נראה כן]. יש להוסיף עוד שגם לפי מה שכתב בעמק המשפט, שיש למנוע מלהעתיק ספר משום שהוא דבר מכוער, ומשום "דעלך סני לחברך לא תעביד", דבר זה לא שייך בכה"ג, כיון שאין למשתמש צורך בכל הספר, ואדרבה, נראה שהמחברים הכותבים כן אינם מתנהגים כהוגן, כי מנסים לכוף אנשים תמימים לקנות ספר כשאינם צריכים את כל הספר. וכן כתב בספר 'לא כל הזכויות שמורות' (עמ' י), שאין שום תוקף לאיסור לצלם דפים בודדים עבור שימוש אישי, ושאפילו הברכת שלמה הנ"ל יכול להסכים לזה, וכ"כ הנשמת אברהם (ד, עמ' רו) שפסק לו הגרש"ז אויערבאך וכ"כ הציץ אליעזר (יה, פ). [וכתב לנו מח"ס וישב משה שהוא מסכים לדבריו].

27. כן הביא בספר משנת זכויות היוצר (עמ' קטז הערה 3) בשם הגריש"א זצ"ל.

28. בשו"ת נוב"י (תניני חו"מ כ"ד) נשאל אודות מחבר אחד שהדפיס פירוש על נשים ונדיקין, ושילם לבעל הדפוס על סידור האותיות, והלך המדפיס אחרי שהוציא את הספר והשתמש באותיות שכבר היו מסודרים והדפיס שוב את הגפ"ת בלי הפירוש, ותבע אותו המחבר כיון שנהנה הדפוס ממה ששילם עבור סידור האותיות, וחייב הנוב"י את בעל הדפוס משום שהוא נהנה והמחבר חסר, כיון שפחות אנשים יקנו את ספרו. אמנם נחלקו על הנוב"י הברוך טעם והישועות מלכו (ח"מ כב), וטענו שאינו דומה לדר בחצר חבירו, שחייב משום זה נהנה וזה חסר, כיון שהאותיות עצמן היו שייכות לבעל הדפוס, ולכן בעל

«המשך בעמוד 8»

האוסר על אחרים להדפיס, שייך איסור זה גם להלכה²⁹. ולפי הדעה השניה האיסור מוגבל למה שאסור על פי החוק²¹, או מה שהיה נהוג בזמן הדפסת הספר²². ויש אומרים שיתכן שינויים לפי הצורך, אבל נראה שזה דעת יחיד²³.

11. נפקא מינה נוספת לדינא בין שני הטעמים הנ"ל, לגבי משך זמן האיסור, שלפי הדעה הראשונה האיסור הוא עולמי, שהרי הספר נשאר קנינו של המחבר ויורשיו²⁴, ואילו לדעה השניה האיסור מוגבל למשך הזמן שקובע החוק.

12. גם לפי הדעה השניה, שהאיסור בזה הוא רק מחמת החוק, דעת רוב ככל הפוסקים שגם בארץ ישראל נהוג איסור זה, אף לדעת הסוברים שאין דינא דמלכותא בארץ ישראל בזמנינו²⁵.

(לג) במה שכתב בביאור דברי היש"ש. וכן כתב במשנת זכויות היוצר בשם הגריש"א (שם), "כל תקנה שהיא לטובת בעלי אומנים, שאינה נגד דין תורה, והיורש מחייב דבר זה מצד ועשית הישר והטוב, ומכח דינא דמלכותא הוא חוק קבוע, בזה לכו"ע אנו חייבים להחזיק בדינא דמלכותא, אפילו בא"י, ומכח זה פסק (שאלה 14) שהגם שאין בעלות על קול, מ"מ כיון שלפי החוק יש על כך זכויות יוצרים, אסור להעתיק קלטת של מוזיקה, משום דינא דמלכותא [וכתב כן לגבי ארץ ישראל]. וכן פסק הגר"ע בצרי (שם) בנידון דידן [השאלה היתה בא"י] שלכו"ע דנים דינא דמלכותא, כיון שהוא לתקנת המדינה. בתשובה הנ"ל (עמ' 181) הגר"ע אסר זאת משני טעמים: א. דינא דמלכותא. ב. מצד המנהג, כיון שהיום נהוג בין בתי דפוס שאין אחד מדפיס מה שהשני כבר הדפיס, ולכן יש למנהג תוקפו של דין, ככל מנהג בעלי אומנים (עיין ב"ב ח, ג). גם להפוסקים שבססו את זכויות היוצרים על מש"כ המהרש"ל ביש"ש (ב"ק ח, ס) שחל קנין על דבר שנהוג לקנות אע"פ שמדין תורה לא היה תופס בו קנין בכלל [עיין בפסקי דין רבניים הנ"ל שכ"כ הגר"מ אייכלר (וכן אמר לי פעם הגריש"א זצ"ל)] מיישבת התמימה הנ"ל, כיון שפעם לא היה המנהג כמו שהוא היום. וכן עולה גם לפי מש"כ הגר"מ שפרן שליט"א (הובאו דבריו בעלון המשפט גליון 39), שסלל דרך לעצמו, וכתב "הדבר אסור מצד המוסר ומצד התקנה... אם כולם מבינים שכן ראוי להיות הרי זה הופך לתקנה", והוא כותב שזה גם הפשט במש"כ השו"מ עצמו [אמנם הדבר צ"ע, כי הגם שמתחילת דברי השו"מ נשמע כדבריו, כיון שתולה את הדבר בכך שגם הגויים נוהגים כן, אבל א"כ יקשה מדוע נדחק השו"מ ליישב את מנהג הקדמונים לתת בלעדיות למחבר של ספר רק לשנים ספורות, ומדוע לא תירץ בפשיטות שבאותו זמן לא נהגו כן]. כמו"כ יש להוכיח שהפוסקים כמו הוישב משה נקטו שבזה אומרים דינא דמלכותא גם בא"י, כיון שאף על פי שהסתמכו בפסקיהם על הבית יצחק מ"מ פסקו כן בארץ ישראל. לעומת זה הדרכי חושן (א, עמ' רנז) הגם שהוא בדיעה שהעיקר דלא כהשו"מ [והוכיח כן מדברי גדולי הדורות, כמו רע"א והחת"ס והפרשת מרדכי וכו', שסברו שאין בעלות], אבל לדעתו גם בזה אין דינא דמלכותא בא"י. ודבריו צ"ע, כי הם נראים נגד מש"כ החת"ס, והדרכי חושן לא הביאו כלל. ונוספו לכך נמצא שיש מצב של הפקרות, כי אם החכמים לא עושים תקנות בזה"ז, ואין צריכים לנהוג כחוקי המדינה, אם כן כל אדם יכול יעשה כפי ראות עיניו.

21. לפי הבית יצחק והוישב משה הנ"ל האיסור תלוי בדינא דמלכותא, ולכן לא יתכן לאסור יותר. ולמש"כ בתחומין (עמ' 181) כל מה שנאסר ע"י החוק אסור, ורק אם יש דברים שנוהגים להמנע מהם אף שהם מעבר לחוק [כמו מה שלא מדפיסים ספרי קודש אפילו אחר שבעים שנה, לפי הגר"מ שפרן] ג"כ אסורים מחמת המנהג. יש לציין שגם הבי"צ סובר שיש בעלות על דברי תורה, כיון שאסר לקחת כתבים של אחר ולהדפיסם, ורק אחרי שכבר הודפס ונמכר הכל, התייר לאחר הרוצה להדפיס שוב לעשות כן.

22. הוישב משה (תשו"ב ס"ק יב) הביא כדוגמא לכך את הספר לשון הזהב, שבהסכמה שקיבל המחבר בעצמו נתנו לו רק י"ב שנה של בלעדיות, ולעומת זאת המדפיס השני שהדפיסו אחרי מאה שנה קיבל בלעדיות לחמשים שנה. והטעם הוא בגלל שבזמן שהמחבר רצה להדפיס לא היה חוק בענין זה, ולכן קיבל רק את שיעור הזמן שאמור לתת לו ריוח הגון, ואילו בזמן המדפיס השני החוק נתן לו חמשים שנה של בלעדיות, ולכן הרב המסכים גם נתן לו זמן זה.

23. הגר"מ שפרן (שם) אינו נוקט שהאיסור תלוי בחוק, כיון שלשיטתו אין האיסור מטעם דינא דמלכותא דינא, אלא שבמדינה שהחוקים נקבעים על ידי נציגי האוכלוסיה, הדואגים לטובת האוכלוסיה, בדרך כלל יכוונו מחוקקי החוקים לענות על צרכי האוכלוסיה, ולכן יש לחוקים האלו כח של תקנת חז"ל. עפ"י שיטתו הנ"ל הוא כותב שלפעמים הדין שונה קצת מן החוק. לדוגמא, לענין תקופת האיסור להדפיס ספר בלי הסכמת מחבר הספר, החוק מתיר את הדבר כעבור שבעים שנה מזמן פטירת המחבר, ובכל זאת הבתי דנים נוהגים

הרה"ג ר' יואל פרידמן
אב"ד בביה"ד של הגר"נ קרליץ שליט"א

בענין זכויות המוטבים בביטוח חיים, קופות גמל וכדו' מול היורשים

מתוך שיעור שנמסר ביום עיון כח תשרי תשע"ה

ויש כמה נפק"מ מחילוק זה. המרדכי (ב"ב סי' תרס"ו) פוסק שכל דבר שניתן במתנת שכ"מ, אם היורשים מכרו או נתנו את החפץ לאחר, מוציאים את החפץ מיד הלוקח, כמו כל דבר גנוב, כיון שהחפץ נקנה למקבל, ונמצא שהיורשים מכרו דבר שאינו שלהם. אבל אם אינו אלא מצוה לקיים דברי המת, אם קדמו היורשים ומכרו קודם אף שעברו על הדין מה שעשו עשו וכן פסק הרמ"א בסי' רנ"ב ס"ב. וכן נפקא מינה אם המת הוא כהן, וציווה לתת את עבדו לישראל, שאם זו מתנת שכ"מ, הרי מיד אין העבד אוכל בתרומה, ואילו במצווה לקיים דברי המת, כל זמן שלא נקנה לישראל עדיין הוא אוכל בתרומה.

וא"כ קשה לכאורה למה הוצרכו הראשונים לחילוקים בזה, ובאמת כן הקשה המרדכי שם על ר"ת, וכתב שחילוק גדול הוא בין מצוה לקיים דברי המת [שזו מצוה בעלמא], לבין דברי שכ"מ ככתובים ומסורים [שזהו קנין].

אך לכאורה קשה על חילוק זה מהא דאיתא בברייתא בגיטין (יד:), 'הולך מנה לפלוני, והלך ובקשו ולא מצאו [פי' רש"י שמת], יחזרו ליורשי מי שנשתלחו לו', ופירש שם רב פפא שהברייתא עוסקת בבריא ששלח, ומת נותן בחיי מקבל. ופירש רש"י, 'בבריא, שהולך ידידיה לאו כזכי דמי, ומת נותן לאחר שמסרן לשליח, ועדיין מקבל חי, הלכך משעת מיתת הנותן זכה בהם מקבל משום דמצוה לקיים דברי המת, ואפילו היה בריא, עכ"ל. והיינו שאף שמת המקבל קודם שבאה המתנה לידו, מ"מ זכו בו יורשיו, כיון שהיתה מצוה לקיים דבריו כבר משעת מיתת הנותן. וכן פסק המחבר (סימן קכ"ה סעיף ח') בראובן שאמר לשמעון הולך מנה לפלוני שאני נותן לו במתנה, והלך שמעון ומצאו שמת, אם מת הנותן בחיי המקבל, יתן ליורשי המקבל, שמצוה לקיים דברי המת. ופירשו הסמ"ע והש"ך שאפילו שהולך אינו כזכי וא"כ המקבל עדיין לא זכה במה ששלחו לו מ"מ כיון שמת הנותן עוד בחיי המקבל א"כ היה מצוה לקיים דברי המת והמקבל זכה בזה, ולכך יורשיו זכו בזכות זו שצריך ליתן להם מה ששלח המת למורישים, ודין זה הוא מהרמב"ם.

וא"כ קשה, שהרי אם הדין של מצוה לקיים דברי המת עובר בירושה א"כ מוכח שזה קנין גמור, ולא רק מצוה, ומדוע הוצרכו חכמים לתקן שדברי שכ"מ מרע יהיו ככתובים ומסורים.

והיה מקום לומר שבאמת יש כאן מחלוקת בין המחבר בסי' קכ"ה, שלדעתו מצוה לקיים הוא קנין גמור, לבין הרמ"א בסי' רנ"ב, הסובר שזו רק מצוה. אך א"כ יקשה איך יפרש הרמ"א את הגמרא הנ"ל בגיטין. והגאון רע"א בדרוש וחיודש נשאר בצ"ע גדול על הרמ"א.

והמחנה אפרים בהל' זכיה ומתנה סי' כ"ט יישב את הסתירה, ובדבריו נתחדש חילוק דין להלכה, שיש שני סוגים בדין מצוה לקיים דברי המת, אם הושלש ביד שליח וכדברי ר"ת, אז באמת זכה המקבל, ואם מת מורישו ליורשיו, כמבואר בסי' קכ"ה. משא"כ אם לא הושלש אלא שציווה ליורשיו ותלה בהם שהם יעשו, אז אין זו אלא מצוה, ועדיין לא זכה המקבל, וכדעת המרדכי, וכן הוא דעת הר"ן, והביא עוד ראיה לחילוק זה.

אמנם לא התבארה סברתו בזה, מה החילוק בין הדברים. ויש לבאר עפ"י דברי המהר"י מינץ, שביאר שהטעם של מצוה לקיים דברי המת הוא ענף מתקנת חז"ל במתנת שכ"מ, שהטעם בשניהם הוא כדי שלא תיטרף דעתו מכך שלא יקיימו את דבריו, וכשאומר לאחרים יש צורך שיהיו דבריו קנין ממש, ואילו כשמצווה לבניו אז די במצוה, כיון שלבו סמוך « המשך בעמוד הבא »

ביאורי הראשונים בביאור החילוק בין מצוה לקיים דברי המת, לבין דברי שכ"מ ככתובים ומסורים

תנן בכתובות פרק מציאת האשה (ט:), 'המשליש מעות לבתו והיא אומרת נאמן בעלי עלי, יעשה השליש מה שהושלש בידו, דברי רבי מאיר. רבי יוסי אומר, וכי אינה אלא שדה והיא רוצה למוכרה הרי היא מכורה מעכשיו'. ואמרינן בגמ', רבא אמר רב נחמן הלכה כרבי מאיר. עוד אמרינן על ברייתא שם בגמ', הא מני רבי מאיר היא, דאמר מצוה לקיים דברי המת. ופי' רש"י, רבי מאיר דמתניתין היא, דאמר יעשה שלישי מה שהושלש בידו.

ביאור הדברים, שאחד מסר לשליש מעות עבור בתו שיעשה בהם כפי מה שהורה לו, כגון לקנות שדה, והבת אומרת לשליש שיתן את המעות לבעלה, ואומרת שבעלה נאמן עליה שלא יעכב את המעות לעצמו אלא יקנה לה את השדה כשארצה, ובזה חולקים רבי מאיר ורבי יוסי, רבי מאיר סובר שאין מקבלים את דבריה, אלא השליש חייב לקיים את צוואת המת כפי מה שהורה לו, ורבי יוסי סובר שהבת יכולה להחליט מה לעשות בכסף שהאב מסר עבורה. והגמ' מפרשת שדעת רבי מאיר שעל השליש לקיים את צוואת המת כיון שמצוה לקיים דברי המת, ופוסקת הגמרא הלכה כרבי מאיר.

והנה לא נתבאר בגמ' ובראשונים מה טעם מצוה זו לקיים דברי המת, ובמה שונה מן החי, שאף שהוא בעלים על רכושו ויכול לתתם למי שרוצה, אך כל זמן שלא נעשה קנין כהלכה אין בדבריו שאומר כלום, ומדוע ברגע שמת יש מצוה לקיים מה שאמר, אפילו אם היה אז בריא, לדעת רוב הראשונים. אך מ"מ כן הוא קבלת חז"ל, שמצוה לקיים דברי המת.

מבואר בב"ב (קנו). שתקנו חז"ל שיהיו דברי שכ"מ מרע ככתובים ומסורים. פירוש, חולה הנוטה למות שרוצה לחלק נכסיו, אין דבריו צריכים קנין, אלא דבריו הם הקנין. והטעם שתקנו כן חכמים הוא כדי שלא תיטרף דעתו אם יחשוש שלא יקיימו את דבריו. והקשו התוס' בכתובות שם ושאר ראשונים, כיון דקיימא לן שמצוה לקיים דברי המת אפילו אם בשעה שציווה זאת היה בריא, א"כ למה הוצרכו חז"ל לתקן שדברי שכ"מ ככתובים ומסורים דמי כיון שבין כך חייבים לקיים את דבריו.

ותירץ ר"ת, שאין אומרים מצוה לקיים דברי המת אלא כשהושלש לשם כך, כלומר, שבשעה שמסר מה שמסר היה לשם כך, אבל אם מה שרצה לתת לא הושלש, או שכבר היה אצל השליש לפני שציווה עליו לעשות בהם כך וכך, בכה"ג אין מצוה לקיים דברי המת. ולכך הוצרכו חז"ל לתקן שיהיו דברי שכ"מ ככתובים ומסורים. וכן נפסק בשלחן ערוך, סי' רנ"ב סעיף ב'.

עוד תירצו התוס', שמצוה לקיים דברי המת הוא רק אם מת נותן בחיי המקבל, ואילו דברי שכ"מ ככתובים ומסורים הוא בכל ענין. ויש בזה עוד תירוץ בראשונים.

ולכאורה קשה על דברי הראשונים הנ"ל, שהרי בפשיטות יש חילוק מהותי בין שני הדינים הללו, שמצוה לקיים דברי המת הוא רק 'מצוה', ואף שכופים עליה בבית דין, אי"ז קנין, והחפץ עדיין לא שייך למקבל. מה שאין כן דברי שכ"מ ככתובים ומסורים דמי הוא 'קנין' לכל דבר, והחפץ שייך למקבל.

על בניו שיקיימו דבריו.

שאי"צ הושלש אלא די בזה שמצוה ליורשיו בפניהם.

בביטוח חיים שהמבטח משלם סכום מסוים כל חודש או כל שנה, ועושים הסכם למי יתנו חברת הביטוח את הכסף במקרה מוות ח"ו, ואז חברת הביטוח משלמת את הקרן ואת הרווחים לאותו אדם שהמבטוח קבע. הנה מצד ריבית אין בזה חשש, כיון שהחברה משלמת רק במקרה מסוים, לכך אין זה הלואה, אלא כקונה את הספק, והוא כמו הגרלה, שהרי באמת המבטוח לא מקבל את כספו לעולם, אלא שהחברה מתחייבת בזה שבמקרה מסוים היא תשלם סכום גבוה לאדם אחר, ולכך הוא כמו שהמבטוח "קונה" את הפוליסה. והנה בכל סוגי הביטוחים שהמבטוח זוכה בכסף בחייו, יכול הוא להסב אל מי שרוצה שיהיה הוא המוטב, אך בביטוח חיים שהמבטוח - שהוא הבעלים - כבר נפטר, והמבטוח הסב את המוטב למי שרצה, ויש ויכוח בין המוטב ליורשים מי זוכה בכסף [ופשוט שבכל דינים אלו אין חילוק כלל אם המוטב הוא זר לגמרי או שהוא בן בין הבנים].

השאלה היא מצד איזה דין חייבת חברת הביטוח לשלם את הכסף למוטב, הרי המבטוח שהוא הבעלים כבר מת, וכל רכושו שייך ליורשיו. ואם נאמר שההסכם שעשו המבטוח עם החברה זו זכות של המבטוח עצמו, וכשמת עובר ליורשיו מדין ירושה, א"כ במקרה שהמוטב הוא אחר צ"ע איך הוא זוכה בכסף שמפני כך יוכל לתבוע את החברה. ועוד, אם נאמר כמו שכתבנו שהכסף עובר בירושה, א"כ באמת החברה היתה צריכה לשלם ליורשים, והמוטב יכול לזכות בזה רק מדין מצוה לקיים דברי המת, וא"כ לדעת הפוסקים שצריך דוקא הושלש, אינו זוכה כלל, והחברה חייבת את הכסף ליורשים. ומה שסיכמו ביניהם המבטוח והחברה למי לתת את הכסף אינו מועיל כלום.

הנה בשאלה זאת דנו הפוסקים בדורות האחרונים ויש בעיקרי הדברים שני מהלכים, יש הסוברים שההסכם מחייב מדין עבד כנעני, וכמבואר בקידושין (דף טז.), וז"ל הגמרא, אמר רבא הילך מנה והתקדשי לפלוני, מקודשת מדין עבד כנעני, עבד כנעני לאו אע"ג דלא חסר מידי קא קני נפשיה, האי גברא אע"ג דלא חסר ולא מידי קא קני לה להאי איתתא, ע"כ. פירוש, אחד נתן כסף לאשה משלו כדי שתתקדש בזה למשלחו, הרי היא מקודשת אף שהמקדש לא נתן כלום, כיון שהשליח המקדש נתן לאשה את כסף הקידושין עבור המשלח. ולומדים זאת משחרור עבד כנעני, שאדם אחר נתן כסף לאדון על מנת שבכסף זה ישחרר את עבדו, וא"כ העבד זוכה בנפשו אף שלא נתן עבור זה כלום, כיון שאדם אחר נתן לאדון עבור השחרור. אומרת הגמרא שכן הדין בדיני ממונות, שאם אחד נתן כסף למוכר על מנת שימכור את הקרקע לאחר, היינו 'המוטב', זוכה המוטב בקרקע מאותו עיקרון, אף שהמוכר לא קיבל מהלוקח את הכסף, מ"מ הלוקח זכה בקרקע מכח זה שהמוכר קיבל את הכסף מהנותן.

וא"כ הוא הדין בענייננו, לגבי ביטוח חיים, שזוכה המוטב בכסף של הביטוח מדין עבד כנעני, וא"כ היורשים אינם צד בזה, ואין להם זכות תביעה כלל, כיון שהמבטוח שילם לחברה על מנת שהמוטב יזכה בכסף במקרה מסוים, ואין כאן כלל דין של מצוה לקיים דברי המת, אלא יש כאן התחייבות ישירה של החברה אל המוטב.

אך יש החולקים וסוברים שלא שייך דין של עבד כנעני אחרי שהמשלם כבר נפטר, ועוד כמה קושיות יש בזה, וכן באופן שלפי ההסכם עם החברה צריכה החברה לתת ליורשים את הכסף אלא שהמת ציווה ליורשים למי לתת את הכסף שיקבלו מחברת הביטוח, שאז לא שייך את הדין של עבד כנעני, כיון שכל החידוש של עבד כנעני הוא רק כשהמוכר מקבל את הכסף עבור צד שלישי וכאן ההסכם היה עבור עצמו.

לכן יש הסוברים שההתחייבות חלה רק מדין מצוה לקיים דברי המת, וא"כ אינו מהני אלא לדעת הש"ך שא"צ השלשה, ובאופן שציווה « המשך בעמוד הבא »

ובשיעורי רבי שמואל יישב את הסתירה באופן אחר, שאף אם המקבל לא זכה בחפץ ויש רק מצוה על היורשים לתת לו מ"מ המצוה היא כלפי המקבל, שיש לו דין "תובע" על זה, שאף שאין לו זכות בגוף הממון ושיעבוד נכסים, אבל יש לו "זכות תביעה" על הממון. ונפק"מ בזה שיכול המקבל להשביע את היורשים שבועה דאורייתא, והיינו שאינו רק מצוה לשמים לקיים ככל המצוות, וכציצית ותפילין, אלא שהוא מצוה שיש לחבירו זכות תביעה על זה, ואינו כמו מי שנשבע לתת לחבירו דבר שמבואר בסי' פ"ז שאינו יכול להשביע בבי"ד כשטוען עליו שנשבע לתת לו ממון, כיון ששבועה אינו אלא חיוב לשמים וחבירו אינו אלא ההיכי תמצוי לקיום השבועה, משא"כ הכא שהוא מצוה לחבירו שתהיה לו זכות תביעה ממונית בדבר.

וא"כ יש לומר בזה שהיורש של המקבל יורש את זכות התביעה שיש למוריש על יורשי הנותן, וא"כ אתי שפיר דאף שאין זוכה המקבל בחפץ עצמו, ואם עברו היורשים ומכרו את החפץ מה שעשו עשו, וכמו שפסק הרמ"א בסי' רנ"ב, מ"מ אם מת המקבל צריכים יורשי הנותן לתת את החפץ ליורשי המקבל משום מצוה לקיים דברי המת, כיון שהם ירשו את זכות התביעה.

ויש להביא ראיה לזה מדין החזרת ריבית קצוצה, שאינו אלא מצוה על המקבל משום 'וחי אחיך עמך', ומטעם זה מבואר בפוסקים שאין בי"ד יורדים לנכסיו אלא מכים אותו עד שתצא נפשו, כדין כפיה על המצוות, ומ"מ מבואר בחו"מ סי' פ"ב שהכופר בריבית משביעים אותו היסט, ובשטמ"ק מבואר שאם הוא מודה במקצת נשבע שבועה דאורייתא, וא"כ אף שאין על המלוה בריבית רק מצוה להחזיר את הריבית, והרי הלוה מחויב בריבית שנתן, אלא שהתורה אוסרתו, כמבואר בפוסקים. וא"כ מוכח שיש זכות תביעה על מצוה שחבירו מחויב. והדגול מרובה נסתפק אם המלוה חייב להחזיר ליורשי הלוה, וכתב שאינו חייב, כיון שעיקר החזרת ריבית הוא משום וחי אחיך עמך, א"כ כיון שמת הלוה לא יבא לחיותו. ודייק מזה הגר"ש, שרק מפני הדיוק מהכתוב לומדים שחיוב החזרה הוא רק ללוה ולא ליורשיו, ומשמע שבלא זה היה בחיוב החזרה דין ירושה, וממילא במצוה לקיים דברי המת שפיר יש לומר שהחיוב הוא גם ליורשי המקבל.

ועוד הביא ראיה ממצוות הענקה לעבד עברי, שנראה מהרמב"ם שהוא רק מצוה ולא חיוב ממון כלפי העבד, ואין בי"ד יורדים לנכסיו אלא מכים אותו כדין כפיה על המצוות, ואעפ"כ מבואר בקידושין (טו.) שהיורש מקבל את הענקה, א"כ רואים שמצוה כזו עוברת בירושה.

אמנם בחידושי ר"ש מובאת דעת השערי יוסף, שכל חיוב ממון שהוא רק מצוה לא שייכת בו ירושה.

זכות היורשים ב'ביטוח חיים' של הנפטר

בעיקר הדין של מצוה לקיים דברי המת יש שתי שיטות עיקריות, א. דעת המחבר, שפסק כר"ת המצוה היא דוקא באופן שהושלש הממון לשם כך, ובזה יש דעות בראשונים הסוברים בדעת ר"ת שצריך רק הושלש ואי"צ דוקא לשם כך. ב. דעת הש"ך כהראשונים שאי"צ כלל הושלש אלא שצריך שיצווה המת בפני היורשים, אך גם להש"ך מהני הושלש, וכן מוכח בריטב"א, ואם אין את התנאי לכל אחד לפי שיטתו, אף שידוע רצון המת וצוואתו אין כאן מצוה לקיים דברי המת והירושה שייכת ליורשים.

האחרונים דנים מה הדין אם ציווה המת לתת רווחים מנכסיו, האם יש בזה משום מצוה לקיים דברי המת, שאם נאמר שגדר המצוה הוא כקנין א"כ הוי דבר שלא בא לעולם ואי אפשר להקנותו, וא"כ לא חל על הרווחים מצוה לקיים, ויש סוברים שאעפ"כ יש בזה מצוה לקיים. ובענין הושלש יש לומר שהשליש את הקרן וציווה על הרווחים, או לדעת הש"ך

פקדונות בנק של הנפטר

כאשר אדם מפקיד כסף לתוכנית חיסכון בבנק, שואלים אותו למי לתת את הכסף במקרה שימות, והוא חושב ואומר למי לתת. והנה בזה ודאי לא שייך הסברה של קנין מדין עבד כנעני, כיון שיש כאן רק הלואה או פיקדון, ואין כאן קנין כלל.

אך יש לדון מדין מצוה לקיים דברי המת, שמצווה זו שייכת אפילו בבריא. והשאלה אם יש כאן השלשה, שהרי לפי האמת התוכנית היתה עבור עצמו, ולא היתה השלשה לשם המוטב, וא"כ לדעת המחבר וסיעתו אין בזה מצוה לקיים דברי המת, וכמו שכתבנו בשם הדרכי משה. אך אם נאמר שא"צ השלשה לשם כך, וכדעת כמה ראשונים בדעת ר"ת, אפשר לומר שפעולה זו נחשבת השלשה.

אך גם בזה יש לדון שבהרבה מקרים אין כוונת המפקיד לתת באמת למוטב, אלא שכיון שהסדר בבנק הוא שבעל כרחו יש עוד מוטב, אז הוא אמר שם באקראי, או שיש בן שהוא מסדר את ענייניו, בפרט בהורים ישישים, והאב אמר את שמו כי הוא זה שמתעסק ברכוש וכדומה, ובפרט שהנושא המדובר אינו למי המפקיד רוצה לתת את הכסף, אלא למי על הבנק להעביר את הכסף במקרה של פטירה.

להבדיל, הגיע אלינו פסיקה מבית משפט בנושא זה, שהיתה סתירה בין שם המוטב שנכתב בבנק לבין הצוואה שציווה המת, ודנו בזה שלא ברור למי לתת את הכסף, אך הבנק טען כעין תקנת השוק שלא יתכן שהוא יתן את הכסף למי שכתוב בספריו עפ"י ההוראה שקיבל מבעל החשבון, ואח"כ יקבל תביעה מהיורשים שצריך לתת להם את הכסף מחמת הצוואה, ובית המשפט קיבל את הטענה שהבנק יכול לתת את הכסף למוטב, והיורשים ידונו ביניהם, ע"כ דבריהם. ויתכן שזה נעשה מנהג אצלם בזה, ואם זה מנהג יש מקום לדון כך גם בדינו.

אך עדיין יש מקום למקבל לטעון אחר שקיבל את הכסף מהבנק שאין זכות ליורשים לתבוע ממנו את הכסף, כיון שהוא לקח את הכסף מהבנק, ואם הפקדון שהופקד בבנק שייך לכל היורשים, אזי שהם יתבעו את הבנק שנהג שלא כדין. ואם נאמר שלא מגיע לו מהפקדון את הכסף, א"כ הבנק לא נפטר מחיובו כלפי כל היורשים בזה שנתן לו את הכסף, וא"כ הוא לכל היותר 'גנב' את הכסף מהבנק, אך אין ליורשים תביעה בזה, ויש מקום לדון בטענה זאת אך ודאי שאינו מן היושר לטעון כן.

ובתכניות פנסיה שחוסכים כל חודש סכום כסף, ויש בזה רווחים, ועושים ג"כ שם מוטב במקרה פטירה, בזה ג"כ יש לדון כמו בתכניות חיסכון. וכן יש לדון על הרווחים, וכמו שכתבנו לעיל שאין כאן השלשה על הרווחים, וכן יש את הבעיה של דבר שלא בא לעולם שהוא מחלוקת הפוסקים אם שייך בזה מצוה לקיים דברי המת.

בפניהם. וכתב האחיעזר¹ (ח"ג סי' ל"ד) בשם הבניין ציון, שבמקום שאין היורשים מוחזקים יש לפסוק כהש"ך, שאין צריך הושלש אלא די בצוואה ליורשים, וא"כ בתשלום של הביטוח אינם מוחזקים. אך יש להסתפק אם תשלום חברת הביטוח הוא דבר שבא לעולם, שהרי לגבי מצוה לקיים דברי המת - לדעת הפוסקים שהוא כקנין גמור - א"כ בדבר שלא בא לעולם אינו מהני משום מצוה לקיים כיון שאינו נקנה בקנין. ודעת המהריב"ל שאף שקיי"ל שדבר שבריא אינו יכול להקנות כיון שאינו בר קנין אינו נקנה גם במתנת שכ"מ, מ"מ במצוה לקיים שייך גם בדבר שאינו בר קנין, כגון בדבר שאין בו ממש, או דבר שלא בא לעולם, וא"כ במחלוקת היא שנויה.

וכתב האחיעזר בשם רבי אלחנן וסרמן, שהתשלום של החברת ביטוח הוא דבר שבא לעולם כיון שהוא חוב שקיים כבר בחיי המבטח, אלא שזמן הפרעון הוא לאחר מותו, וא"כ לכו"ע נקנה בקנין, שהרי שכ"מ שאמר הלוואתי לפלוני, נקנה החוב למקבל. אך האחיעזר עצמו מפקפק בזה, שאינו נקרא דבר שבא לעולם, וא"כ זה תלוי במחלוקת, וכנ"ל. וכתב שם עוד דרכים לקיים את הצוואה, אך לא פסק באופן ברור בזה.

אמנם בנידון שם, שחלק מהכסף היה צריך להינתן לצדקה, בזה צידד האחיעזר שיחולו דברי המצווה מצד נדרי צדקה ואמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט, והביא דברי הקצות החושן בס' רנ"ב ס"ק ג' שפירש בדעת הרמב"ם והרב המגיד שאף שלדעתם במצוה לקיים לא מהני אלא בהושלש, וכדעת ר"ת, מ"מ בנדרי צדקה ס"ל דכיון שהוא מצוה לא גרע מהושלש. ואף שמדין נדר אינם חייבים, מ"מ משום מצוה לקיים איכא, דלא גרע מצוה מהושלש², ולמעשה פסק האחיעזר שנכון להתפשר עם היורשים.

עוד סברא כתב האחיעזר לקיים צוואות שנעשו עפ"י החוק אצל עו"ד, אף שלא נעשו עפ"י דין תורה, שאם זה שהמת ציווה לתת לו מוחזק בדינא דמלכותא, אז אי"צ שיהא הושלש מתחילה לכך. ויש להסביר בדבריו, שדבר זה עצמו שיש תוקף חוקי לזה שמקבל הוא כמו הושלש, שהרי בידו לקחת את מה שציווה לו, וכן שייכת בזה דעת הריטב"א, שציווה למי שבידו לעשות. אך האחיעזר לא סמך על סברא זו למעשה. וכע"ז כתב השדי חמד באחד שכתב בצוואתו לתת חלק מסוים לבנותיו, שכיון שהם יכולים לתבוע בערכאות, א"כ הן נחשבות למוחזקות, והוה כהושלש.

- 1 הנדון באחיעזר הוא בצוואה ליורשים לתת חלק מתשלום חברת הביטוח לצדקה ולא שהיה הסכם עם החברת ביטוח ולכן אין ראייה מהאחיעזר על הנידון של עבד כנעני לאחר מיתה.
- 2 אך הקצות החושן שם בסק"ה לא רצה לפסוק כן במעשה שבא לפניו, ונשאר בצ"ע לענין מעשה.

הרב פנחס וינד

בעמ"ח ספר ברית פנחס

בעיית ריבית בהתנהלות בנק הדואר

לאחרונה פורסם שירות חדש של בנק הדואר, לפיו תמורת תשלום של 1 ₪ בחודש, תינתן אפשרות לכל לקוח לחרוג ממסגרת החשבון שלו עד סך 100 ₪.

יש שעוררו שבהסדר זה לכאורה יש חשש ריבית, ונראה שאין זו רק 'ריבית מוקדמת', אלא 'ריבית קצוצה' ממש, האסורה מדאורייתא. והטעם לכך, דהנה כבר התבאר בפוסקים (חוות דעת סי' קס סק"ג והו"ד בפת"ש בסק"ז ורעק"א על השו"ע שם סעי' ו) דבנותן ריבית על מנת שילונו הוי ריבית קצוצה, ורק במקום שאינו חייב להלוות לו מחמת הריבית הוי ריבית מוקדמת, אבל אם התחייב להלוות תמורת ריבית זו, הו"ל ריבית קצוצה ממש. וא"כ במבצע זה של בנק הדואר, שהבנק מתחייב להלוות עד 100 ₪ תמורת 1 ₪ ששולם להם מראש, הרי זו ריבית קצוצה.

יש להוסיף, שבשונה מכל הבנקים בזמנינו, הרי בנק הדואר אינו מחזיק כלל 'היתר עיסקא' מול לקוחותיו, כך שאף מי שמיקל בשאר הבנקים, כאן אין מקום להקל.

16. במקרה שבעלי הזכויות של ספר או תוכנה מנצלים את הזכויות שלהם כדי לקחת מחירים מופרזים, כמו שמצוי היום במחדשי תוכנות מחשב וביצירי תרופות, נראה לחדש שאין ב"ד צריכים למנוע אנשים מלהעתיק את החידושים שלהם, ואף אין ב"ד צריכים לחייב את מי שהשתמש שלא כדין לשלם להם, אלא אם כן יסכימו אותם חברות שבית דין גם יקבעו את המחיר שמוותר להם לגבות עבור המוצרים שלהם. כיון שכל האמור בפוסקים שיש להגן על הממציאים הוא כשאינם מנצלים זאת כדי להפקיע שערים³².

לעיל, וכ"כ הסטייפלר בהסכמתו לרמב"ם דפוס שבת פרנקל (הגם שלא סבר כשהשו"מ). אמנם, לפי"ז היה צריך להיות מותר אחרי שהרוח הראשון מספיק, וכמש"כ בעלון הקודם דין 4, וא"כ צ"ע מדוע הסטייפלר לא הגביל את האיסור שלו למספר שנים כמו שנהגו הקדמונים, וכן הגר"ש וואזנר (שם) אסר מטעם השגת גבול, והוא עצמו חידש את האיסור שלו עשרים וחמש שנה אחרי שכבר יצא לאור, ולא התייחס לעובדא שמסתמא כבר הרויחו דיים.

32. מצינו בכמה מקומות שהז"ל דברו בגנות אלו המפקיעים שערים, יעויין בגמ' בב"ב (צ, ב), "תנו רבנן, אוצרי פירות ומלוי ברבית ומקטיני איפה ומפקיעי שערים, עליהן הכתוב אומר לאמר מתי יעבור החדש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה בר להקטין איפה ולהגדיל שקל ולעות מאזני מרמה, וכתבי נשבע ה' בגאון יעקב אם אשכח לנצח כל מעשיהם". וכן במסכת מגילה (יז, ב) אמרו "ומה ראו לומר ברכת השנים בתשיעית, אמר רבי אלכסנדר, כנגד מפקיעי שערים, דכתיב שבר זרוע רשע, ודוד כי אמרה בתשיעית אמרה", ופירש רש"י, "וממאי דבמפקיעי שערים כתיב, דכתיב בההיא פרשתא יארב במסתר כאריה בסוכו יארוב לחטוף עני, וכי הליסטים אורב את העני, והלא את העשיר הוא אורב, אלא במפקיעי שערים הכתוב מדבר, שרוב דעתם לעניים הוא". ונהי שכתב הסמ"ע (רלא, לו) "דין זה נחלק לג' ענינים, להרמב"ם ובעל הטור והוא דבעיקר אוכל נפש הדומה ליינות ושמינים וסלתות יכול להשתכר עד שתות, ולא יותר, ובדברים שאין בהן אוכל נפש כלל, כגון הקושט והלבונה, יכול להשתכר כל מה שירצה, אפילו כפלי כפלים מהקורן, ובדבר שיש בו ממכשירי אוכל נפש, כגון כמון ותבלין והדומה להן, מותר להרויחן עד הכפל ולא יותר", וא"כ בספרים ותוכנות היה מקום לומר שיכול למכור בכמה שירצה, מכל מקום אינו דבר ישר והגון, וכוונת הסמ"ע רק שאין בזה איסור ממש. והיות שנפסק בשו"ע (רלא, כז) רשאים בני העיר לקוף להם שער לכל דבר שירצו, ולהתנות ביניהם שכל מי שיעבור קונסים אותו כך וכך, והיות שלפי הרבה אחרונים [כמו הקצה"ח (רנט, ג) שהבאנו לעיל], שכל דינא דמלכותא דינא הוא רק בדבר ישר, וא"כ אין מקום להגן על דבר שאינו הגון, וכן לדעת הגריש"א [שאמר שהבעלות הוא "סברא מוצקת מאוד, דבר שהשכל מחייבו" (משנת זכויות היוצר שאלה 1)] שכל האיסור של העתקה נובע מיושר והגינות, א"כ אי אפשר לטעון הגינות עבור דבר שאינו הגון, כמו מחירים מופרזים. ועוד, אפילו בדבר שאסור עפ"י הדין מצינו בחז"ל שמוותר להתנהג שלא כהוגן עם מי שמתנהג באופן שאינו הגון, ולכן אם יבוא הדבר לבית דין, על הבית דין מוטל לעשות סדר ולהנהיג הגינות ולקבוע כמה מן הראוי שישלמו הלקוחות כדי שירויחו המחדשים סכום הגון, ולא מופרז, ובאמת זה מה שהיו עושים בזמן שקבלו הסכמות כדי לאסור לאחרים להדפיס ספריהם, שהרבנים המסכימים קבעו זמן לפי הענין, כמו שרואים בתשובת חת"ס, שנתן לרו"ה עשרים וחמש שנה בגלל שחשב שזה הזמן הראוי כדי לכסות את ההוצאות והטירחא ושכר בטילה של רו"ה. הבאנו הדברים הנ"ל לפני הגר"נ נוסבויים שליט"א ומח"ס וישב משה, הגרמ"ז זורגר שליט"א, ושניהם אמרו שאפשר לפרסם בשמם שהם מסכימים למש"כ.

חשוב לציין, שלמעשה אסור להפקיע זכויות יוצרים אלא לאחר היתר של דין הבקיא בעניינים אלו.

מעתיקו לעצמו ומשתמש בעותק שעשה, לדעת הפוסקים הסוברים שיש בעלות על חכמה, חייב המשתמש לשלם לזה שיש לו את זכות ההעתקה מדין נהנה²⁹. אמנם, כשמעתיק לעצמו, במקרים רבים הסכום שעליו לשלם מחמת הנאתו נמוך מהמחיר שהספר או התוכנה נמכרים בשוק³⁰.

15. גם לפי הדעה השניה, שטעם האיסור הוא מכח החוק בלבד, אסור מעיקר הדין לצלם ספר שהוציא אדם אחר [ומעוניין עדיין להדפיסו] ולמוכרו לציבור, ואפילו אם החוק אינו אוסר זאת, כיון שיש בכך איסור השגת גבול³¹.

הדפוס לא נהנה מנכסי המחבר, ואינו חייב כלום למחבר. הברכת שלמה (חו"מ כד, כב) יישב את שיטת הנוב"ז, שהוא סובר שהיות שהראשון שילם עבור סידור האותיות "אין זה מן הדין שהלה יהנה מחסרונו של זה ללא תשלום", ועפ"ז פסק שמי שמדפיס ספר שמישהו שילם כדי להדפיסו כמו ששלמו דפוס ראם למחברי מפרשי הש"ס, מי שיבוא אח"כ להדפיסו חייב לשלם לבעלי דפוס ראם. וכתב טעם נוסף לחיוב (שם, כא), כיון שמי שמדפיס ספר יכול לאסור על אחרים להדפיסו, כיון שניתן לשייר אפילו דבר שאין בו ממש, ולכן, מי שמוכר ספר יכול לשייר לעצמו את זכות ההדפסה, ואם אחרי שיירו לעצמו יבוא מישהו וידפיס הספר הוא חייב לשלם מדין זה נהנה וזה חסר [ובכה"ג די בהפסד מועט, כמבואר בסוגיא, שדי בשחרוריתא דאשייתא] וכתב שהטעם הזה יתכן גם לפי הבי"צ, [וצ"ע כי הבי"צ כתב שלא ברור לו מה כחו לאסור לעשות כמותכותו]. יש לציין שלפי הטעם הזה, גם לדברי הברוך טעם והישועות מלכו יתחייב השני לשלם. ולכן פסק בנידון של תביעת הבעלים של דפוס ראם שיש לחייב את אלו שרצו אחרי מלחמת העולם השניה להדפיס את אותם מפרשי הש"ס שמכרו את ספריהם לבעלי דפוס ראם, לשלם לבעלי דפוס ראם, מדין נהנה. וכן הביא שפסק הדברי מלכיאל (ג, קנז) לחייב מי שמכר המצאה של מישהו אחר. וכן השמרנו משפט (שם) שנוקט להלכה כשיטת הגריש"א, פסק ש"נראה שאם עבר הרוכש והעתיק, יש לו לשלם מה שנהנה". וכן פסק הדרכי חושן (עמ' רנט ס"ק יז) במקרים שהוא מסכים שאסור להדפיס "במקום שישנו איסור להעתיק משום השגת גבול כו' יש מקום לחייבו על הנאתו וכדין זה נהנה וזה חסר". והגם שאינו סובר כמו הברכת שלמה, פסק כן בגלל הנוב"ז [כן מבואר בענף ד סעיף א] ולא התחשב בדעת החולקים עליו. גם הגר"מ שפרן פסק (שם, שאלה ה) לגבי זמר שמופיע בציבור ומקבל תשלום, שאם הוא שר שירים של מלחין אחר יכול המלחין לתבוע ממנו תשלום על כך, כיון שהחוק נותן למלחין זכויות אלו.

29. בנידון זה דן השמרנו משפט הנ"ל, והלך בדרכו של השו"מ, ברכת שלמה והגריש"א, שיש בעלות על חכמה. וביאר שהגם שבעלמא גנב של מטלטלים אינו צריך לשלם עבור ההנאה שיש לו מהחפץ שגזל, כמבואר בשו"ע (שסג, ה), מ"מ בנידון זה אע"פ שהמעתיק נחשב גנב, בכל זאת צריך הוא לשלם עבור מה שנהנה מהגניבה. והטעם, כיון שבמטלטלין הטעם שאינו משלם עבור הנאה הוא בגלל שיש לו קנין במה שגזל, אבל פה לא שייך לומר שיש למעתיק קנין במה שגזל, ולכן הוא נחשב כמו גוזל קרקע, שמבואר בסי' שסג ס"ז שהגנב צריך לשלם עבור ההנאה שהיתה לו, כיון שגם בזה הוא נהנה מרכוש של חבירו.

30. כך העיר בעמק המשפט (סימן כז), וטעמו, כיון שבעותק לא קיים כל דבר שקיים בחפץ המקורי, ואין לו את התמיכה של החברה שיש למי ששילם עבור התוכנה, וגם האיות של ההעתקה גרועה מהמקור. אמנם צ"ע אם זה נכון, כיון שבעצם ההנאה שלו מהתוכנה היא הרבה יותר מהמחיר, אלא שאי"צ לשלם יותר מהעלות של התוכנה, וא"כ בנידון דידן שאין מוכרים תוכנה בלי תמיכה וכו', נמצא שאין מחיר פחות מהמחיר הרגיל, ולכן יתכן שיצטרך לשלם את מלא הסכום.

31. כיון שבאופן שיש בכך משום השגת גבול הדבר אסור מעיקר הדין, וכמש"כ

הגליון מוקדש לעילוי נשמות

ר' אורי אפרים ז"ל ב"ר יוסף יצחק פרלמן יבלחט"א

נלב"ע יב טבת,

ת.נ.צ.ב.ה.

"עלון המשפט" יוצא לאור על ידי "מכון מענה שמחה", © כל הזכויות שמורות